אין געוועב
IN GEVEB A JOURNAL OF YIDDISH STUDIES

“Kaddish Denied” or “The Living Orphan”

by **Avrohom Eliyohu Plotkin,** translation by Eli Rubin

In geveb: A Journal of Yiddish Studies (April 2024)

For the online version of this article:

[https://ingeveb.org/texts-and-translations/kaddish-denied]

„בלי קדיש“ או „דער לעבעדיקער יתום“

“Kaddish Denied” or “The Living Orphan”

Avrohom Eliyohu Plotkin
translated by Eli Rubin

Introduction: Avrohom Eliyohu Plotkin was born in Rahachow (in present-day Belarus) in the Russian Empire, in 1888. After the Russian Revolution, he served as the rabbi of Ostashkov, a provincial town midway between Moscow and Leningrad, at a time when the Jewish Sections (Evsektsiia) of the Communist Party—supported by other agents of the Soviet state—were forcibly closing all the institutions that made Jewish religious life possible. As the scholar David Fishman has noted, “the list of rabbinic emigrés from Soviet territory between 1918 and 1921 is long and impressive.” As Fishman explains, the “leadership vacuum” they left was filled by R. Yosef Yitzchak Schneersohn (“Rayatz,” 1880-1950), who was “young, dynamic, and ambitious,” and “newly crowned” as the sixth Rebbe of Chabad Lubavitch. It was Rayatz who dispatched Plotkin to Ostashkov, as part of his campaign to organize and galvanize a network of rabbinic activists who would stand fast against the onslaught of religious repression.[1]

In 1927, Rayatz was arrested in Leningrad and sentenced to death. An international pressure campaign secured a commutation and safe passage to Latvia. In the wake of his departure, Anatoly Lunacharskii—the Soviet commissar of education—delivered a speech declaring war on the “Schneersohnovschina,” and Plotkin felt compelled to leave his rabbinic post and go into hiding. “Kaddish Denied” is a semi-autobiographical tale that unfolds in the aftermath of Rayatz’s arrest and departure. As my colleague Dovid Margolin has documented, Rayatz left a photograph of himself behind, an image that Chabadniks treasured though they knew it might be used as evidence against them. On a single night in 1938, twelve of Plotkin’s close colleagues were arrested, charged, and shot under Article 58 of the Soviet Penal Code. Many others died under similar circumstances or spent long years in the gulags. The short story before us begins with the fateful discovery of “the Rebbe’s portrait” by uniformed men ransacking an apartment.

[1] David E. Fishman, “Preserving Tradition In The Land of Revolution: The Religious Leadership of Soviet Jewry, 1917-1930” in *The Uses of Tradition: Jewish Continuity in the Modern Era* edited by Jack Wetheimer (Cambridge, MA: JTS / Harvard, 1992), 85-118. Rayatz, *Igrot kodesh vol. 1* (Brooklyn, NY: Kehot, 1982), 367.

Plotkin himself evaded arrest, but lost two children to starvation or illness after fleeing the Nazi advance in 1941. In 1946 he escaped to the West, and in his last years he headed the Tomkhei-Temimim Yeshiva established at the DP Camp in Pocking, Germany. The yeshiva later moved to Paris, France, where Plotkin died in 1949. His writings on Talmudic issues and Jewish law were posthumously published in 1973, under the title *Birurei halokhes*, and his commentary to the Chabad classic *Tanya* appeared in 2015. Unusually for a rabbinic scholar of his stature and of this era, Plotkin also wrote several short stories, essays, and poems that poignantly capture the tragedy and the spirit of Jewish religious life during the early decades of the Soviet experiment.

The following story was originally published in Yiddish (*Kisvei Avrohom Eliyohu*, 269-284), and now appears in a complete translation for the first time. In an article published by *Jewish Currents* in 2022, I discussed this story as an insightful window through which to understand the continuing significance of Chabad's Soviet era struggle for the survival of Jewish learning and practice, and also to complicate binary construals of the relationship between socialism and religion.

In order to make the text more readable, I have introduced additional line breaks that do not appear in the original, and have supplemented the text with explanatory footnotes. One interesting stylistic quirk, which I have chosen to preserve in this translation, is the narrator's movement between the past and present tenses. The story is told primarily as a recollection of past events, but at times the narrator inhabits a particular memory and recounts it as if in real time, before returning to the retrospective mode. At the end of the story, the narrator uses the present tense to reflect on the trajectory of his life up till that point and on his status as a "living orphan" who can't even say kaddish for his father. It is also noteworthy that the original Yiddish text sometimes switches between traditional and Soviet orthography. The traditional term for a rabbi (*rov*), for example, is usually spelled the way it would be in *loshn-koydesh*, but Soviet Yiddish is sometimes used as well. In such instances the author's intention might be to parody a tone of antireligious derision. Depending on who you were, in Soviet Russia *rov* was either a dirty word or a dangerous one.

“Kaddish Denied” or “The Living Orphan”

When I begin digging into the recesses of my mind and recalling my childhood, a mish-mash of impressions and incomplete images arises in my memory, half formed and blurred. But among them I find a few that are sharply defined, complete and whole pictures, their details carved deep into my memory forever.

I remember that winter night, a long night, cold and dark; in my sleep I hear a cry. I awake. My mother is crying bitterly, wringing her hands. My father is standing half dressed, in his large *tallis koton*; his face bears the fright of death. Three strange young men in military uniforms are turning over the room. They search the closets, under the beds, inspecting the walls and the floor. I watch: They approach the bookshelf, begin browsing the shelves, flipping through books.

My small childish mind—I was seven years old at the time—doesn’t grasp what is happening: Who are they looking for? What are they looking for? Are they going to sit down with the *seforim* and learn? I watch as they find a few handwritten pages and confiscate them, and then they find a card: “the Rebbe’s portrait.” One of them, who looks like a Jew, shows it to the others:

“Do you see? Schneersohn!”[2]

They ordered Father to dress and to come with them. Father came over to my small bed, bent over, and kissed me; a powerful and painful kiss. A few large tears—warm, hot, boiling like blood—tumbled from his deep black eyes onto my forehead. Then he gave my mother a fiery glance, his eyes now bloodshot. He kissed the mezuzah, opened the door and was swallowed up in the unending darkness of the night.

Only at this point did my childish mind understand the cruelty of the misfortune that had befallen us. As the door closed my mother cried out in agony, tearing the hair from her head, wailing and sobbing till she fainted away. The neighbors ran in and began attending to her, bringing her back to consciousness, trying to comfort her …

When day dawned she threw on a shawl and ran out into the street. She returned late that night, exhausted, broken, in pain. She took care of me, but then simply threw herself on the bed.

Later I overheard her telling the neighbors that on the same night, they “took away” another fifty young married men and a few *bokhrim*,[3] all of them observant Jews; my father’s friends and his students. This had now become a communal tragedy—though, of course, this did nothing to alleviate my mother’s misery and sorrow.[4]

---

[2] On the significance of the Rebbe’s portrait during this era, see Dovid Margolin, “The Secret Picture of the Lubavitcher Rebbe That Fueled the Soviet Jewish Underground,” http://chabad.org/4423157.

[3] Lit. teenagers, or unmarried men, often used to refer to yeshiva students.

[4] This is a nod to the rabbinic aphorism, “a communal sorrow is half a consolation” sometimes glossed as “a communal sorrow is a fool’s comfort,” see the commentary of the Maharsha on Gittin 58a.

And so it was, day in and day out, she would spend entire days running around from street to street, knocking on doors, pleading, arguing, crying … and I would remain at home by myself, orphaned, lonely, forlorn. Out of pity, neighbors would come in and put fuel in the stove to warm the house, and bring me something to eat. I sat for whole days gazing out of the window: Maybe Mother is coming? Maybe Father is coming? My little heart clenched and gnawed within me. Stifled tears stuck in my throat … I felt like some sort of thieving hand had mercilessly stolen everything noble and good in my life; cruelly robbed me of my childish smile, my cheerfulness, my joy.

I remembered how, not long ago, my father would spend hours each day playing with me and singing with me, farbrenging with me and talking.[5] He would sit and look at me for a while with those dreamy wistful eyes full of love. Suddenly he would burst out with his loud laugh, bounding over to wrap me in his arms and kiss me, kissing me again and again and again and again …

Always, he would tell me stories. Such magnificent, extraordinarily enthralling stories, from the *Khumesh*, *Tanakh*, and *Gemore*. And I would eagerly swallow it all up; I drank it in thirstily like a fresh young flower drawing in the early morning dew … I had already begun to learn *Khumesh*, and here and there some Rashi too, but he he would sometimes also speak of such lofty ideas; unfathomable discussions about G-d, about the Jewish people, about the Torah.

Mother, sitting nearby and listening in, would sometimes interject: “Gevald, Shmuel! Tell me, what do you think you are doing? You speak of such things with our little chick? With our baby Sholemke—may he only be healthy!? At this age his mind can’t understand these things, nor grasp them!”

“Ay, you are a real Jewish mother!” Father would respond, “But if I only could, I would inject it into him all at once … Who knows what time will bring? What will happen tomorrow? There’s no way to know … ”

And me? I would listen to everything Father said with eyes wide and mouth agape, and it would seem to me as if I was floating up high, beneath the sky, as if into some other world; I encompass everything, I fill everything …

* * *

I remember my father very well: a pair of deep, brooding eyes; of medium height; about forty years old; with a broad black beard; small peyos, with some scattered silver hairs, tucked behind his ears.

As I remember him he was a worker, a *kaloshnik*: he would refit and mend old galoshes or rubber boots. But I was later told that he was originally a *rov* by vocation. Years ago he served as the *rov* of a provincial town, but under the more recent circumstances … he was forced to abandon his position, his profession. In order to wash away and

---

[5] Although the Yiddish word rendered here as “farbrenging” can simply mean “spending time together,” in the Chabad context it has a more specific meaning with the general connotation of an informal and edifying discussion.

completely erase any vestiges of his previous life as a *rov* he left that town and moved to a larger, more central, city. He managed to acquire an apartment in one of the suburbs; it was halfway underground, halfway a grave ... The walls always ran with moisture, winter and summer alike, as if they were crying and bemoaning our bitter, impoverished, life.

Meanwhile, Father quickly learned the craft of mending galoshes. He got a permit and put a sign on the street door, painted with a boot and our apartment number. For us, it was like a shield, a fig-leaf, a cover and a screen against all malicious and ill-intentioned eyes ...

When clients came to us to have their galoshes repaired, I would notice a certain unhappiness on my father's face. I didn't exactly understand why: Was it because he wasn't all that good at his craft, or perhaps he resented spending his time insignificantly when he would rather have been immersed in study?

Once, I recall, a Jewish youth came in shouting, "Yesterday you repaired my galoshes and today the patch is already falling off!" My father tried to make excuses. "The apartment is damp, and the glue wouldn't stick, but don't hold it against me, I'll give you your money back." "No!" retorted the other, "You aren't a craftsman, you're a *melamed*,[6] a *batlen*![7] Don't take on work that you don't know how to do." With that he left in a huff. My father's face turned white ... It is only now that I understand why my father was so pained. It wasn't because someone insulted him, but because he was afraid that his past might have been discovered.

Another thing I remember: Father wasn't home and a young woman with a basket ran into the house. She pulled a slaughtered hen from the basket and showed it to my mother, "Khashe! The *rov* isn't here? I wanted to ask a *shayle*."[8] My mother was suddenly on edge: "*Gevald*, bandits! Why don't you have a bit of mercy? A thousand times we've told you: there's no *rov* here! What do you mean *rov*, which *rov*?"

"Very well Khashe, don't be angry. I forgot myself, we're in this together, and there is no one else here."

This too I did not understand. Why did mother become so upset, is the profession of a *rov* any more unseemly than that of a *kaloshnik*?

There are other episodes that remain with me, intertwined with the impressions of my father's life. Some of them are negligible, but for me they help complete my father's portrait. I remember how, on winter evenings, father would leave home each day at the same time. A few hours later he'd return, exhausted but happy and cheerful, even high spirited.

* * *

---

[6] A Torah teacher for youngsters.
[7] An idler, who devotes his time only to study.
[8] A shayle is a halachic question, in this case about the kosher status of the bird.

After much pleading on my part he once took me along with him. We took the tram, and then walked for a while, taking back streets. Eventually we arrived at a tall building, with many floors. We passed through a long and dirty courtyard with three gates, and then climbed the steps that led up from the dark entrance, higher and higher, until we finally arrived at the fifth floor. We found ourselves in a large and ill-lit room, with minimal furnishings. In the middle of the room was a broad and bare table, surrounded by simple white stools, rather than proper chairs. A couple of beds were strewn with some bedraggled pillows; they'd taken a battering from half a dozen youths and lost all their feathers.

In that room about thirty young men had gathered, some of them youths whose beards hadn't yet begun to sprout. Almost all of them, without exception, had the same general appearance: Their *peyos* were small, their eyes light and darting, as if afraid, and their faces pale or yellowed, as if prematurely aged. Between them, however, there was a palpable spirit of friendship and brotherhood; an intimacy as if they were all one family.

When they saw me they gathered around to greet me with excited happiness: "Ah! Sholemke has come!" Each one vied for my attention; one pinched my cheek, another gave me a kiss, "A-ha, Sholemke is a good boy" one of them shouted out, "his father says that he has a good head and that he studies diligently." "Don't worry Sholemke," another interrupted, "by the time you grow up, the world will once again be as it should."

I didn't understand what they wanted from me. What kind of world were they hoping for?

Meanwhile, they all sat down around the table; books appeared, and they began studying. As I later came to know, what they were learning is called "chassidus." My father studied with them. They asked and he answered. Soon a lively debate was underway; with passion, with intensity … They finished learning, and for a while continued discussing the topic among themselves. Then, one by one, they took leave, slipping quietly and surreptitiously out the door …

I was entranced and enchanted by this meeting. With every chord of my soul, my childish imagination was enraptured. Everything, everything that I saw there, made a great impression on me: the poverty in that apartment, the camaraderie between good friends, and the poise and confidence with which they spoke. They were confident in their own selves, and confident in their worldview. I was especially impressed by the joy and ardor of their learning, and by the full-heartedness that they displayed to my father and to me. And finally, it was the conspiratorial side of this secretive gathering—its mystery, stealth and secrecy—that seized my imagination.

* * *

I never had the opportunity to meet with them again.

A couple of months after my father was taken away, my uncle Moshe traveled to us from the provincial town where he lived; he was the husband of my father's sister. He was a thin man—tall, lean, and bony—with a small, sparse, beard. He was already getting on in

years, yet he was still robust and agile. His stride exuded heartiness and confidence ... After a few discussions with my mother, the decision was made: I would travel with my uncle to his provincial town.

The farewell was tragic. All three of us wept: my mother sobbed loudly, Uncle wiped the tears from his eyes, and I cried out, weeping, “Mother, I don’t want to leave, I want to stay with you!”

“No, my dear child, what will become of you here? Who will learn with you? I hope to G-d that very soon your father will return, and then you will return too, and we will all live together again like before.” She kissed me again, and again wished us farewell. Uncle kissed the mezuzah and lifted me up so that I could kiss it too. Then we left the apartment.

Mother accompanied us to the train. We climbed aboard, the engine whistled, and the train began to move. We were on our way ... Looking out the window, I could see mother standing on the platform with her hands spread apart and reaching out, as if she were saying, “What have I done? The apple of my eye, my only consolation, and I have sent him away into the unknown!”

Life with my uncle wasn’t bad. My aunt was an older lady, short and petite, but there was something in her appearance that resembled my father. I loved to gaze deeply into her eyes; in them I could see my father. They had no children of their own and so she gave me all her motherly love, and her *nachas* was evident when I took out my *Khumesh* and reviewed my studies aloud.

As for my uncle, he was busy all day with work. He was a craftsman, a carpenter who built window frames. He received his materials from an “artel” (workers cooperative) and worked at home. He was a good craftsman, qualified and professional, so he earned a decent wage and lived decently enough. Nevertheless, there was an air of unhappiness about him. His life was somehow embittered; he was aggrieved ... resentful. At whom was his ire directed? At the whole world.

He would ready himself to daven, locking the door and donning *tallis* and *tefillin*, and invariably a neighbor or someone else would immediately knock at the door. Quickly, he would take off the *tallis* and *tefillin*, hide them under a cushion, and let the knocker in. “What sort of demons are making mischief here?” he would complain once they had left, “It’s as if it’s on purpose—just as I’m getting ready to daven!”

I recall one Shabbos eve: we had just welcomed the Shabbos in our home, then davened the evening prayer. Uncle then made kiddush, and we sat down at the table for the Shabbos meal. I could tell Uncle was already in a distracted mood, and his gaunt cheek bones were beginning to shift restlessly. I already knew this to be a sign of his great agitation.

“Tell me! What kind of a life is this?” he burst out in protest. I didn’t understand who he was appealing to. Was he talking to G-d, to aunt Devorah, or maybe he was actually talking to himself?

“What kind of life is this? Is this called living? This is forbidden, that is forbidden, going to shul induces fear, davening at home induces fear, the *shoychet* is afraid, the *melamed* is afraid… They shall all got to—” Abruptly, he spat on the floor: “I tell you, this is the end of the world. The most noble people, the finest Jews have been taken away from us!” With this he gave me a look: “How can a person live in a world like this one?”

“Sha, sha, don’t fret so much,” my aunt tried to calm him down. “G-d, the Master of the World, is good. He will have mercy, and all will be well.”

“You understand?” he continued arguing, as if he hadn’t heard her at all, “Yesterday, we—all of us members of the artel—gathered at the workers club, an assembly it’s called. The *takhshet*[9] came along—you know who I mean, nu—Berele the *yimakh shemoynik*,[10] and gave a *droshe*, a lecture as they call it: Blah, blah, blah: Since the joyous Jewish *yontif* of *Peysakh* is coming, ‘the festival of freedom’ as he calls it … therefore he proposes that we should celebrate the seder as a *collective* … meaning we should all get together here in the club, and bring along our wives and children; there’ll be a concert, with music and dance, and there we will be given a proper, enlightened, understanding as to the true significance of *Peysakh* in Jewish life, and likewise that all the laws of *Peysakh*: eating matzah, maror, and the like, are all a product, a legacy, of the bourgeois religious world.”

He imitated Berele: “They, *they,* the bourgeois and the religious, have tricked us and brainwashed us in order to advance their own ends …”

“With these words he concluded his lecture, with such disparagement directed towards our holy Torah, laughing at it as if it were a comedy. You understand? They’ve brought everything to an end, they’re finished with the *rov*, with the *shoychet*, with the *mikveh*, with kosher meat. It upsets them; why are there still Jews who observe *Peysakh* so diligently? This too they are determined to destroy. And he made this *shiddukh* so smoothly: ‘the bourgeois and the religious’ … How do you like that match? Please, can you not tell me how much our bourgeois supported and upheld religion? And conversely: How much has religion, our holy Torah, coddled and fallen in line with the bourgeois?

“Believe me, though I used every ounce of strength, I barely managed to rein myself in; I wanted to tell him that he should shut his mouth and be silent. I wanted to remind of his own pedigree: not long ago, fifteen years back, he was such a flaming passionate Zionist! Ok, back then he lived in a different town—but what difference does that make? Can you change just like that, can you dance at two weddings at once? You can imagine what his lot would have been … It would have been ‘goodbye’ … he would have been given eternal room and board, ten years incarceration at the very least …

“And as for me? What do I have to fear? I’m an honest worker. An *arbeter ben arbeter* - a worker the son of a worker. My two calloused hands bear witness to that. I have always worked. I work now. And with G-d’s help I’ll continue working. But I did hold myself

---

[9] A self-obsessed brat. Lit. “jewel.”
[10] A weasley scoundrel. Lit., “one who deserves to have their name erased.”

back, do you know why? Because I have pity on his father. His father is such a beautiful Jew, so precious, a rare find; and he unfortunately has such *tsuris*, so much pain, from this *takhshet*, from his only son, from that progeny of his … ”

* * *

Uncle was silent for a while, catching his breath. Then he picked up again:

“You ask: How did the assembly about *Peysakh* conclude? What don’t you get—*an oylem iz a golem*, people are sheeple—myself included. When the *takhshet* finished his lecture, everyone unwillingly raised their hands; all voted together as one, and the proposal was adopted … ”

Here Uncle let out a deep sigh and stopped talking. He did not utter another word.

After the meal Uncle offered to put me to bed. It was apparent that he felt somewhat guilty, having upset my usual youthful high spirits and the happy atmosphere of the Shabbos meal with his agitated outburst, and he wanted to turn my mood. He knew it would calm me and bring me some tranquility. He gave me apples, playfully tucked me into bed, and asked me to tell him the stories that I was learning in *Khumesh* and what *Rashi* has to say. Eventually I fell asleep, peaceful and happy.

Such moments, in which he was irritated and needed to speak his mind, occurred very seldom with my uncle. Usually he was a quiet type, locked up within himself. He worked for many hours each day, and when he had a free moment he would say *tehillim*, look in holy books with Yiddish translation, or he would ask me to learn aloud so that he could listen in as I studied. He would sit with me, holding my hand as he listened.

But occasionally, the external pressures would impress themselves upon his heart to the point that he no longer had the strength to hold back. Then he would erupt like a volcano, talking and arguing as if with the world itself, at-himself-with-himself, shouting and gesticulating. On these occasions he would pour out his whole heart, letting all his suffering flow. Then he would calm himself down, and keep silent for a long while.

I became used to my uncle’s outbursts. I was no longer frightened by them; on the contrary, they drew me in. I actually enjoyed sitting and listening to his monologues; I wanted him to keep going on and on. My comprehension, my imagination, became clearer; new worlds opened up to me, new horizons …

Remarkably, though I’m not sure how, I felt that with each time I heard my uncle’s speeches I was drawn—in my thoughts—closer and closer to my father; Father’s presence became all the more beloved and precious in my eyes.

Perhaps this was because I sensed, in my uncle’s unvarnished, provincial speech, the warm words of a simple Jew, a continuation, an elaboration of father’s lofty unfathomable words; for me this was a kind of commentary, an explanation …

My uncle hired a teacher for me: Reb Osher the Melamed. He was the sole remaining *melamed* of about forty or fifty who had once been employed in that provincial town back in the day. The other *melamdim* had by then “self-sabotaged” … one by one they moved out of the profession, and Reb Osher alone remained at his post, retaining his position as a teacher.

My uncle paid him a high tuition fee, and whenever he would bring me to cheder he would encourage the melamed, urging: “Remember, Reb Osher, you must imbue him with as much Torah as you are able. You know that this boy isn’t just anyone; this is Shmuel’s son! If I remember correctly, Shmuel was your friend when you were both young; we hope to G-d that Shmuel returns home soon, and if he quizzes him and the child doesn’t know … Well, that won’t do at all …”

I lived with my uncle for five years. There I got to know a few friends like me, meaning that their fathers had also suffered the same tragedy as mine … We stuck together, and kept ourselves separate from the other local kids, from the whole “gang,” from the young “scamps,” who would mimic us and chase us.[11] When we encountered them in the street they would attack us and throw stones at us, shouting “ay ay, *rovelekh, peyeslekh* - little rabbis, little payos!” This drew us all the closer to one another and forged a common resolve between us.

In cheder we didn’t all learn together in one place, as would normally be indicated by the word “cheder”—a room. At the time that was impossible. It would likely have aroused suspicion from prying eyes. Instead we studied in small groups, not more than two or three boys at a time. Nevertheless we would still all gather together in places where we could play together, fool around, and hang out.

Once a year, together with my uncle, I would travel to visit my mother. Over the few days of my visit she would not leave my side for an instant; she hugged me, caressed me, kissed me, and two streams of tears flowed from her eyes without pause. When my uncle wasn’t present she would ask me how I was getting on with him, and how my aunt was doing. She never spoke to me of Father … Only at night, in the midst of my sleep, would I hear her deep sighs and groans, which would tear my little heart into pieces. Materially, it was clear, she didn’t live badly; good friends of my father attended to her and supported her. Yet on each visit I noticed that she aged not one year, but ten. She seemed to shrink, taking on the small bent form of an older woman. Her hair was now more gray than black. More and more creases appeared around her eyes and mouth; she was taking on the appearance of a grandmother.

Each visit made a heavy impression upon me. Taking leave of her left me shattered and depressed. It was only upon returning to my uncle’s home, and getting back together with my friends again, that I would forget some of my troubles for a bit.

* * *

---

[11] The quotation marks appear in the original text, possibly to mark these words as street slang borrowed for melodramatic effect.

One day my uncle said to me: “Sholemke, you know what I’m thinking? I reckon I should send you away to a yeshiva. There is nothing more for you to learn here. Your fellows are no match for you. There in the yeshiva, I hope to G-d, you will grow into a great scholar … ”

Without much further thought, he took me with him early one morning and we traveled by train to some other provincial town. There I found about thirty youngsters, and also a few older teenagers. The *rosh yeshiva* was considered a great authority by other rabbis, and he was a first-class scholar. He was never able to give us classes on a regular basis, daily, because after teaching for a few days in one house, we would inevitably be compelled to switch to another location. Invariably, a few days in between would be lost. We also had to move from town to town to evade harassment … The longest we stayed in the same town was a year—and then it was time to seek out another place of refuge …

In this transient way, and under all sorts of difficult conditions, we made our way through our course of study. We studied and were on the move, we were on the move and we studied … and yet—I can say with pride—all of us students, each according to his own character and sensibilities, acquired a comprehensive knowledge, broad and deep, of the “sea of Talmud.”

In addition to that, we were introduced to the fundamentals, the foundations, the tenets and the luminous holy truth of “the teachings of the Baal Shem Tov, whose holy memory is a blessing,” according to the explanations and elaborations of Chabad philosophy, which made it intellectually accessible to us with its rich spiritual concepts and intelligibility.[12]

The study of chassidus gave us new meaning in life, a different worldview, a glorious inner world, magnificent and divine … We began to understand things differently, to look at the entire world—at the people around us, and at our own selves—differently, with new eyes. Our convictions became robust, confident, pure axioms, without any wavering. This gave us courage, poise, and the capacity to endure, at all times and under all the trying conditions of life.

The urge to study—among all of us students—was immense. Without any external means of motivation of the kind customarily used to educate kids, we independently—thirstily—embraced our learning. The causes, the motivation of this, must be sought in the psychological qualities of the soul, but this isn’t the place for that discussion. An inner strength commanded and drove us to draw the wisdom of Torah within ourselves all the more rapidly, to penetrate its inner secrets ever more broadly and deeply, and to unpack its mysteries.

* * *

Somehow, I am now twenty years old; a full-grown independent adult. When I look back at my past, at my education and development, I feel very satisfied. I am happy that I was

[12] The quotation marks appear in the original text, perhaps to indicate that he doesn’t mean teachings that are directly attributed to Rabbi Israel Baal Shem Tov himself, but rather to the teachings of the chassidic movement more broadly, which form the Baal Shem Tov’s spiritual legacy.

set on the path of truth, in the right direction; a direction that gives me a clear answer, a clear solution and procedure for all the problems of the world. This direction endows my life with sacred meaning and divine significance, and raises me up in my own esteem. This goes not only for myself, but also for all Jews who live out this connection according to the principles and directives of the holy Torah. This appreciation raises me to such heights that the daily grind of mundane life—with all of its unpleasantness and difficulty, as real and harsh as it can be—seems trivial to me when I look down from above …

You can call me an egoist, a deluded *ato-bekhartonunik*[13], or some other nice epithet, but I'm not ashamed. I take this as a decent compliment. And I can proudly say that we, together with our holy Torah, indeed stand on a far loftier plane, in spirit and in morality, above all others. This fills me with a sense of joy.

And in addition to my own personal happiness, I also remind myself that through this attitude, taking this stance in life, I am closely bound to my father … I know, I understand all too well, that the chance of me ever seeing my father is closed off forever … I'll never be able to make contact with him: not via mail, nor telegram, nor even via radio. But I have found an internal bond, a soul bond. I feel close to him, and he is, in turn, close to me, and I know that he wouldn't be disappointed with me at all. This is a balm for all my unhealed wounds.

I remember very well the last, sacred, words that my father spoke to me, before his departure: "See my child, my precious child, you must be a devout Jew." With those few words he wanted to give me his entire individual identity, his entire legacy, for he felt this to be the highest joy. Those words are engraved deep within me, deep in my heart, and stand as a pillar of light illuminating the entire path of my life. My father's last, burning kiss, I still feel it to this very day. Like a fiery brand it burns, stamped upon my brow; it can never be extinguished, it can never be erased …

Oh, yet how I wish to see my father again, if only once, and talk things through with him. Oh, how I wish, how I dream to observe my father's yahrtzeit and say kaddish. But to my great regret even such a "satisfaction" is withheld from me. I've discussed it with many rabbis, and all of them gave the same single answer, the one that I already knew: according to Jewish law, so long as there is no certain knowledge—the sort of evidence that would permit my mother to marry again—I cannot say kaddish.

Since my father's disappearance, people began calling me "the living orphan." As I child I didn't understand: what did that mean? What about other orphans, are they not alive too? But now I have come to understand: I am indeed an unusual sort of orphan, a case as tragic as mine isn't easy to find … I have no father, but I am forbidden to say kaddish, to let the tears flow, and thereby to calm my heart …

I understand very well that my father, may he rest in peace, does not need my kaddish. And I am beginning to grasp who my father was: He was a martyr, an offering, a holy sacrifice for his devout dedication to his religious convictions. Still, my one desire, my

---

[13] A believer in the chosenness of the Jewish people.

only wish, is this: I want to stand before the congregation, to be their representative in prayer, and to shout out in the name of the entire Jewish people: "*Yisgadal veyiskadash shemei rabo*!!!" May G-d's great name be exalted and sanctified; may every act of self-sacrifice on the part of any Jew never come to pass in vain; may the *mesires-nefesh*[14] of all fathers tear apart the dense dark gloom; may the great bright sun shine through, in all its splendor and magnificence, and illuminate the entire world.

[14] Lit. "giving over of soul," the term conveys a deep and principled dedication, even to the point of martyrdom.

„בלי קדיש“ או „דער לעבעדיקער יתום“

ווען איך הייב זיך אָן גריבלען אין מײַן מוח און דערמאָן זיך פֿון די יונגע קינדערשע יאָרן, קומט אַרויף אין מײַן זכּרון אַ מיש־מאַש פֿון אײַנדרוקן און שטריכן ניט פֿאַרענדיקטע, האַלבע געשטאַלטן און פֿאַרנעפּלטע בילדער. נאָר צווישן זיי געפֿין איך אויך אייניקע געשטאַלטן אויסדריקלעכע, בילדער גאַנצע און פֿולקומע, וועלכע זײַנען טיף און דײַטלעך אײַנגעקריצט אין מײַן זכּרון אויף אייביק...

עס געדענקט זיך מיר יענע ווינטערדיקע נאַכט, אַ נאַכט אַ לאַנגע, אַ קאַלטע, אַ פֿינצטערע; אין שלאָף דערהער איך אַ געוויין. איך כאַפּ זיך אויף: די מאַמע וויינט ביטער און ברעכט מיט די הענט... דער טאַטע שטייט אַ האַלב נאַקעטער, מיט דעם גרויסן טלית־קטן, זײַן צורה אויף טויט אַ דערשראָקענע, און אין צימער דרייען זיך אַרום דרײַ אומבאַקאַנטע יונגע מענטשן, אָנגעטאָן אין מיליטערישע קליידער. זיי זוכן אין די שאַפֿעס, אין די בעטן, זיי באַטראַכטן די ווענט, דעם דיל. איך זע: זיי גייען צו צום ספֿרים־שאַנק און הייבן אָן זיי איינציקווײַז איבערצובלעטערן. מײַן קליינער קינדערשער שׂכל – איך בין דאַן אַלט געווען זיבן יאָר – באַגרײַפֿט ניט: וועמען זוכן זיי? וואָס זוכן זיי? וואָס דאַרפֿן זיי? צי דען ווילן זיי זיך זעצן לערנען אין די ספֿרים?... איך זע, זיי האָבן געפֿונען אייניקע שטיקלעך אָנגעשריבענע פּאַפּיר – צוגענומען, געפֿונען אַ קאַרטע, „דעם רבינס בילד“, און איינער פֿון זיי, לויט זײַן אויסזען אַ ייִד, ווײַזט אָן די איבעריקע: איר זעט „שניאורסאָן“ – צוגענומען.

דערנאָך האָבן זיי באַפֿוילן דעם טאַטן זיך אָנצוטאָן און גיין מיט זיי. דער טאַטע איז צוגעגאַנגען צו מײַן קליין בעטעלע, אײַנגעבויגן זיך צו מיר, אַ קוש געגעבן – אַ שטאַרקן, פֿײַנלעכן קוש... און אַ פּאָר גרויסע טרערן, וואַרעמע, הייסע, זודיקע ווי בלוט האָבן זיך אַראָפּגעקײַקלט פֿון זײַנע שוואַרצע, טיפֿע אויגן אויף מײַן שטערן. דערנאָך האָט ער אַ קוק געגעבן אויף דער מאַמען מיט אַ פּאָר פֿײַערדיקע אויגן, פֿאַרלאָפֿענע מיט בלוט; אַ קוש געטאָן די מזוזה, אויפֿגעעפֿנט די טיר און פֿאַרשוווּנדן געוואָרן אין אומענדלעכער פֿינצטערער נאַכט.

ערשט דאָ האָב איך מיט מײַן קינדערשן שׂכל פֿאַרשטאַנען די גרויזאַמקייט פֿון דעם אומגליק וואָס איז אונדז געשען. ווען די טיר האָט זיך פֿאַרמאַכט האָט די מוטער אויסגעבראָכן אין אַ ווייגעשריי, רײַסן זיך די האָר פֿון קאָפּ, אויסטערליש יאָמערלעך וויינען, ביז זי האָט אַוועקגעחלשט. – עס זײַנען אַרײַנגעלאָפֿן די שכנים און אָנגעהויבן זי מינטערן, ברענגען זי צום באַוווּסטזײַן און זי טרייסטן...

ווען ס'איז געוואָרן ליכטיק, טאָג, האָט זי אַרויפֿגעוואָרפֿן אויף זיך אַ גרויסע טוך און אַוועקגעלאָפֿן אין גאַס. געקומען איז זי שפּעט אין דער נאַכט אַ מידע, אַ צעבראָכענע, אַ צעוויייטיקטע, מיך אָנגעהאָדעוועט, און אַליין זיך אַ וואָרף געטאָן אויפֿן בעט.

איך האָב געהערט ווי זי האָט דערציילט די שכנים, אַז די זעלביקע נאַכט האָט מען „צוגענומען“ נאָך פֿופֿציק יונגע־לײַט און עטלעכע בחורים – אַלץ פֿון די פֿרומע, מײַן פֿאָטערס חבֿרים און תּלמידים. דאָס איז שוין געוואָרן אַ „צרת־רבים“, און דאָך לינדערט עס אין גאַנצן ניט מײַן מוטערס אומגליק און בראָך.

און אַזוי טאָג־אײַן טאָג־אויס, פֿלעגט זי שפּעטער גאַנצע טעג אַרומלויפֿן אין די גאַסן, קלאַפּן אומעטום די טירן, בעטן, טענהן, וויינען... און איך פֿלעג בלײַבן איינער אַליין אין שטוב, פֿאַריתומט, עלנט, איינזאַם. די שכנים פֿלעגן אויס רחמנות אַרײַנגיין אין שטוב אָנהייצן דעם אויוון, אָנוואַרעמען און ברענגען מיר וואָס צו עסן. איך פֿלעג זיצן גאַנצע טעג און אַרויסקוקן אין פֿענצטער: פֿילײַכט גייט די מאַמע, פֿילײַכט גייט דער טאַטע? דאָס קינדערשע הערצעלע פֿלעגט מיך פֿאַרקוועטשן און נאָגן, די טרערן – וועלכע איך פֿלעג אין זיך אײַנהאַלטן – פֿלעגן זיך מיר שטעלן אין האַלדז... איך האָב געפֿילט ווי עפּעס אַ גזלנישע האַנט האָט אומברחמנותדיק צוגענומען בײַ מיר דאָס שענסטע און בעסטע אין לעבן; מערדעריש צוגערויבט בײַ מיר מײַן קינדערשן שמייכל, מײַן לוסטיקייט, מײַן פֿריילעכקייט. איך געדענק: ערשט גאָר ניט לאַנג פֿלעגט דער טאַטע, גאַנצע שעהען אין טאָג, מיט מיר שפּילן און זינגען, פֿאַרברענגען אוןריידן; ער פֿלעגט זיצן און קוקן אויף מיר פֿאַר אַ צײַט מיט זײַנע פֿאַרחלומטע, פֿאַרטרוימטע אויגן, פֿול מיט ליבע, און פּלוצעם אַרויסשיסן מיט זײַן הילכיקן געלעכטער, צולויפֿן צו מיר, מיך אַרומנעמען און קושן, קושן אָן אַן אויפֿהער...

ער פֿלעגט שטענדיק מיר דערציילן מעשׂיות, עפּעס אַזוינע הערלעכע אויסערגעוויינלעך שיינע, מעשׂיות פֿון חומש, פֿון תּנ"ך, פֿון גמרא, און איך האָב אַלץ נײַגעריק געשלונגען, אַרײַנגעזאַפּט אין זיך דאָרשטיק, ווי אַ יונגע, פֿרישע בלום דעם פֿרימאָרגן־טוי... איך האָב שוין געלערנט חומש, אויך אַ פּסוק רש"י,

און ער פֿלעגט מיר דערבײַ צורײדן עפּעס אַזעלכע הויכע, אומפֿאַרשטענדלעכע רייד וועגן ג־ט, וועגן ייִדן, וועגן דער תּורה.

די מאַמע, וועלכע פֿלעגט זיצן פֿון ווײַטן און זיך צוהערן, האָט זיך ניט איין מאָל אַרײַנגעמישט: „געוואַלד, שמואל, זאָג מיר וואָס טוסטו? מיט אַזאַ ברעקל עופֿעלע ווי אונדזער שלומקע זאָל געזונט זײַן, רעדסטו אַזעלכע זאַכן? זײַן שׂכל איז דאָך נאָך שוואַך, ער קען דאָס ניט באַגרײַפֿן, ניט פֿאַרנעמען!"

„אײַ דו ביסט גאָר אַ ייִדענע." – פֿלעגט דער טאַטע ענטפֿערן – „ווען איך וואָלט געקענט, וואָלט איך אים אַרײַנגעשפּריצט אַלץ מיט אַ מאָל... מ'קען ניט וויסן וואָס די צײַט וועט געבן, מ'קען ניט וויסן וואָס מאָרגן וועט זײַן..."

און איך אַליין? איך פֿלעג הערן אַלץ וואָס דער טאַטע רעדט מיט גרויסע, קינדערישע אויגן, מיט אַן אָפֿן מויל, און מיר האָט זיך דאַן אויסגעדוכט אַז איך הייב זיך אויף אין דער הייך, אונטער די הימלען, עפּעס אין אַן אַנדער וועלט, און איך באַגרײַף אַלץ און איך פֿיל אַלץ...

***

איך געדענק מײַן טאַטן זייער גוט: אַ פּאָר טיפֿע, אומעטיקע אויגן; פֿון מיטעלער הייך; אין די יאָרן אַרום פֿערציק, מיט אַ ברייטלעך־שוואַרצער באָרד, קליינע פּאותלעך פֿאַרלייגט אַהינטער די אויערן, אין וועלכע ס'האָבן זיך אַדורכגעוואָרפֿן אייניקע זילבערנע האָר. ווי איך געדענק אים, איז ער דאַן געווען אַן אַרבעטער, אַ „קאַלאָשניק": ער פֿלעגט פֿאַרריכטן און „פֿאַרגיסן" אַלטע קאַלאָשן.

ווי מ'האָט מיר שפּעטער דערציילט, איז ער פֿון באַרוף, לויט זײַן פּראָפֿעסיע געווען אַ רבֿ, ד"ה מיט אייניקע יאָרן צוריק איז ער געווען אַ רבֿ, אין אַ פּראָווינציעלער שטאָט, נאָר איבער די לעצטע אומשטענדן... איז ער געווען געצוווּנגען צו פֿאַרלאָזן זײַן אַמט, זײַן פּראָפֿעסיע, און בכדי פֿון זיך אַראָפּצוּוואַשן און אין גאַנצן אויסצומעקן אַלע שפּורן פֿון זײַן פֿריִערדיקן לעבן ווי אַ רבֿ, האָט ער פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל און אַריבערגעפֿאָרן אין אַ גרעסערער, צענטראַלער שטאָט. עס איז אים געלונגען צו קריגן אַ וווינונג אין איינעם פֿון די שטאָטברעגן. די וווינונג איז געווען אַ האַלבער קעלער, אַ האַלבער קבֿר... פֿון די ווענט האָט שטענדיק גערונען, ווינטער און זומער, ווי זיי וואָלטן געוויינט און געקלאָגט אויף אונדזער ביטערן, אָרעמען לעבן. דערווײַלע, אויף דער גיך, האָט זיך דער טאַטע אויסגעלערנט די „קונסט" פֿון פֿאַרגיסן קאַלאָשן. גענומען אַ דערלויבעניש, און אויפֿגעהאָנגען אויף דעם טויער צום גאַס אַ שילד, אויסגעמאָלט אַ קאַלאָש און אונטערגעשריבן דעם נומער פֿון אונדזער וווינונג. דאָס איז געווען פֿאַר אונדז אַ „פֿאַנצער", אַ פֿײַגנבלאַט, אַ פֿאַרדעקונג און פֿאַרשטעלונג קעגן אַלע בייזע און ניט־גוטע אויגן...

אַז עס פֿלעגן אַרײַנגיין צו אונדז קונים, מיט באַשטעלונגען צו פֿאַרריכטן זייערע קאַלאָשן – פֿלעג איך דאַן באַמערקן אויף דעם טאַטנס פּנים אַן אומצופֿרידנקייט. איך האָב ניט קלאָר פֿאַרשטאַנען פֿאַר וואָס: צי ווײַל ער האָט די אַרבעט ניט גוט געקענט, צי אפֿשר ווײַל אים האָט פֿאַרדראָסן וואָס ער דאַרף פֿאַרנעמען די צײַט אויף גאָרנישט; ער וואָלט בעסער די צײַט אויסגענוצט פֿאַר זיך: לערנען... אַ מאָל – געדענק איך – איז אַרײַנגעקומען אַ יונגער ייִדישער בחורל מיט אַ געשריי: „סטײַטש, איר האָט נעכטן פֿאַרריכט מײַנע קאַלאָשן און הײַנט איז שוין אָפּגעפֿאַלן די לאַטקע." דער טאַטע האָט זיך געפּרוּווט פֿאַרענטפֿערן: „די וווינונג איז אַ נאַסע, דעריבער האַלט ניט די קליי, און ווײַטער" – זאָגט דער טאַטע – „האָט קיין פֿאַראיבל ניט, איך קער אײַך אום אײַער געלט צוריק." „ניין", זאָגט יענער, „אויב איר זײַט ניט קיין אַרבעטער, איר זײַט אַ מלמד, אַ בטלן, טאָ נעמט זיך ניט פֿאַר אַ זאַך וואָס איר קענט ניט", און איז אַרויס פֿון שטוב מיט אַ ברוגז. דער טאַטע איז געוואָרן בלייך... איצט פֿאַרשטיי איך, אַז דעם טאַטן האָט געוויייטיקט, ניט דאָס וואָס יענער האָט אים באַליידיקט אַז ער איז ניט קיין אַרבעטער, נאָר ער האָט זיך דערשראָקן צי איז ניט באַוווּסט געוואָרן זײַן פֿאַרגאַנגענהייט.

איך געדענק אַ מאָל: דער טאַטע איז ניט געווען אין שטוב. עס לויפֿט אַרײַן אַ יונג ווײַבל מיט אַ קאָרזינקע, נעמט אַרויס פֿון קאָרזינקע אַ געקוילעטע הון, און ווענדט זיך צו מײַן מאַמען: „כאַשע! דער רבֿ איז ניטאָ? איך האָב דאָך געוואָלט פֿרעגן אַ שאלה." די מאַמע האָט זיך זייער אויפֿגערעגט: „געוואַלד, גזלנים" – האָט זיך צעשריגן די מאַמע – „פֿאַר וואָס האָט איר קיין רחמנות ניט? מ'האָט דאָך אײַך טויזנט מאָל געזאָגט: דאָ איז ניטאָ קיין רבֿ! וואָס פֿאַר אַ רבֿ? וועלכער רבֿ?" – „גוט כאַשע, זײַט ניט ברוגז. איך האָב זיך פֿאַרגעסן.

מיר זײַנען דאָך אייגענע מענטשן, און דאָ איז דאָך קיינער ניטאָ.“

איך האָב דאָס אויך ניט פֿאַרשטאַנען, פֿאַר וואָס איז די מאַמע געוואָרן ברוגז, ניט שוין זשע איז אַ רבֿ נאָך אַ מיאוסערע פּראָפֿעסיע ווי אַ קאַלאָשניק?...

פֿאַראַן נאָך עפּיזאָדן, וועלכע זײַנען בײַ מיר פֿאַרבליבן אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם טאַטנס לעבן. דאָס זײַנען אַפֿילו קלייניקייטן, נאָר זיי דערגאַנצן פֿאַר מיר דאָס בילד און געשטאַלט פֿון טאַטן.

איך געדענק, ווי אין די ווינטערדיקע אָוונטן פֿלעגט דער טאַטע יעדן טאָג, אין דער זעלבער צײַט, אַוועקגיין פֿון שטוב, פֿאַרשווינדן אויף עטלעכע שעה און ער פֿלעגט צוריקקומען אַ פֿאַרמאַטערטער, אָבער אַ פֿריילעכער און לוסטיקער, מיט אַ געהויבענער שטימונג.

***

נאָך פֿיל געבעטן פֿון מײַן זײַט האָט ער מיך איין מאָל מיטגענומען מיט זיך. מיר זײַנען געפֿאָרן מיטן טראַמוויַ, דערנאָך געגאַנגען אַ שטיק צײַט צו פֿוס, דורך הינטערגעסלעך. מיר זײַנען צוגעקומען צו אַ הויף, פֿילשטאָקיק הויז, אַדורכגעגאַנגען אַ לאַנגן, שמוציקן הויף מיט דרײַ טויערן, גענומען קלעטערן אויף די טרעפּ, דורך דעם שוואַרצן אַרײַנגאַנג, הויך־הויך אַזש ביז דעם פֿינפֿטן שטאָק. מיר זײַנען סוף־כּל־סוף אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ ברייטלעכן צימער, שלעכט באַלויכטן, אָן קיין שום קאָמפֿאָרט. אין מיטן צימער איז געשטאַנען אַ גרויסער טיש, ניט קיין פֿאַרדעקטער; אַרום טיש – איינפֿאַכע, ווײַסע בענקלעך אָנשטאָט שטולן. אויף די בעטן – אָנגעוואָרפֿן צעריסענע קישנס, אין וועלכע עס האָבן זיך געשפּילט בײַ אַ האַלבן טוץ יונגוואַרג און געשלעפּט די פֿעדערן...

איך האָב דאָרט אין צימער געפֿונען בײַ אַ דרײַ מנינים יונגע מענטשן, אַ סך פֿון זיי נאָך גאָר יונגע בחורים, אָן קיין חתימת־זקן. כּמעט אַלע, אויסשליסלעך, זײַנען געווען ווי פֿון איין אויסזען: פּאותלעך קליינע, אויגן – בלאָנדזשעדיקע, לויפֿנדיקע, ווי דערשראָקענע; די פּנימער – בלאַסע אָדער געל־פּאַרמעטענע. צווישן זיך זײַנען זיי געווען זייער פֿרײַנדלעך, ברידערלעך פֿאַרבונדן און ענג פֿאַרקניפּט ווי איין משפּחה. ווען זיי האָבן מיך דערזען, זײַנען זיי אַלע מיט פֿרייד צוגעלאָפֿן צו מיר: „אײַ, שלומקע איז געקומען!“ יעדערער שלעפּט מיך צו זיך; ווער ס'גיט מיר אַ קניפּ פֿאַרן באַק, און ווער ס'גיט מיר אַ קוש: „אַהאַ, שלומקע איז אַ גוטער ייִנגל!“ – שרײַט אויס איינער – „דער טאַטע זאָגט אַז שלומקע האָט אַ גוטע קאָפּ און לערנט פֿלײַסיק.“ „נישקשה, שלומקע“ – כאַפּט אונטער אַ צווייטער – „פֿאַל ניט אַראָפּ בײַ זיך, ביז דו וועסט אויסוואַקסן, וועט נאָך ווערן אַ וועלט ווי דער סדר איז.“ איך האָב ניט באַגריפֿן, וואָס זיי ווילן פֿון מיר: וואָס פֿאַר אַ וועלט דאַרף דאָ ווערן? דערווײַלע האָבן זיך אַלע צעזעצט אַרום דעם טיש, אַרויסגענומען ספֿרים און אָנגעהויבן לערנען. חסידות האָט דאָס געהייסן די לערע – אַזוי האָב איך זיך דערנאָך דערוווּסט. מײַן פֿאָטער האָט מיט זיי געלערנט. זיי האָבן געפֿרעגט און ער האָט געענטפֿערט, און ס'האָט זיך אַנטוויקלט אַ לעבהאַפֿטער וויכּוח, מיט היץ, מיט ברען... אָפּגעלערנט, דורכגערעדט זיך אַ ביסל, צעזעגנט זיך און אַרויסגעגאַנגען – איינציקווײַז, שטילערהייט, ניט באַמערקבאַר...

מיך האָט דאָס – אָט דער צוזאַמענטרעף – פֿאַרצויבערט און פֿאַרכּישופֿט. מײַן קינדערשע פֿאַנטאַזיע האָט דאָס צוגעצויגן מיט אַלע פֿעדעם פֿון מײַן נשמה. אויף מיר האָט געמאַכט אַ גרויסן אײַנדרוק אַלץ, אַלץ וואָס איך האָב דאָרט געזען: די אָרעמקייט פֿון שטוב, די פֿרײַנדלעכע באַציִונג פֿון איינעם צום צווייטן, די שטאָלצע, זיכערע רייד זייערע. איך האָב געפֿילט: זיי זײַנען זיכער אין זיך און זיכער אין זייער וועלט־אָנשויונג. עס האָט מיך באַווירקט דאָס עצם פֿריילעכע, לעבהאַפֿטיקע לערנען, די פֿולע ליבע צו מײַן טאַטן און צו מיר, און צום סוף, די קאָנספּיראַטיווע זײַט פֿון דעם צוזאַמענקלײַבן זיך, די געהיימניספֿולע סודותדיקייט און באַהעלטעניש.

* * *

מער איז מיר ניט אויסגעקומען צו באַגעגענען זיך מיט זיי. אייניקע מאָנאַטן נאָך דעם ווי מ'האָט דעם טאַטן צוגענומען, איז צו אונדז געקומען צו פֿאָרן פֿון דער פּראָווינץ דער פֿעטער ר' משה – דער מאַן פֿון דעם טאַטנס שוועסטער. אַ ייִד אַ שלאַנקער, אַ הויכער, אַ דאַרער, אַ ביינערדיקער, מיט אַ קליין, שיטער בערדל. שוין דאַן

אין די עלטערע יאָרן, איז ער נאָך אַלץ געווען גענוג קרעפֿטיק און רירעוודיק. אין זײַן גאַנג, אין זײַנע באַוועגונגען האָט זיך געפֿילט געזונט און זיכערקייט... נאָך אייניקע שמועסן מיט דער מאַמען איז געקומען דער באַשלוס: איך פֿאָר מיטן פֿעטער אין זײַן פּראָווינץ־שטאָט.

טראַגיש איז געווען דאָס געזעגענען זיך. מיר אַלע דרײַ האָבן געוויינט: די מאַמע הויך אויפֿן קול, דער פֿעטער האָט געווישט די אויגן, און אויך איך האָב אויסגעשריגן מיט אַ געוויין: „מאַמע, איך וויל ניט פֿאָרן, איך וויל זײַן מיט דיר.“ – „ניין, מײַן טײַער קינד, וואָס פֿאַר אַ תּכלית וועט דאָ זײַן פֿון דיר? ווער וועט מיט דיר לערנען? איך האָף צו ג־ט, אַז אין גיכן וועט קומען דער טאַטע, אויך דו וועסט קומען, און מיר אַלע וועלן אָנהייבן לעבן ווי געווען.“ נאָך אַ מאָל צעקושט זיך און צעזעגנט זיך. דער פֿעטער האָט אַ קוש געטאָן די מזוזה און אויך מיך האָט ער אויפֿגעהויבן צו געבן אַ קוש. מיר זײַנען אַרויס פֿון שטוב. די מאַמע האָט אונדז באַגלייט ביז דעם צוג. מיר זײַנען אַרײַן אין וואַגאָן, די מאַשין האָט אַ פֿײַף געטאָן, דער צוג האָט זיך אַ ריר געטאָן. מיר פֿאָרן... איך גיב אַ קוק דורכן פֿענצטער: די מאַמע שטייט אויף דער פּלאַטפֿאָרמע מיט פֿונאַנדערגענומענע, אויסגעשטרעקטע הענט, ווי איינער וואָלט זאָגן: „וואָס האָב איך דאָ אָפּגעטאָן? די איינציקע אויג פֿון קאָפּ, די איינציקע טרייסט מײַנע אַוועקגעשיקט אין דער פֿרעמד!“

בײַם פֿעטער האָט זיך מיר געלעבט ניט שלעכט. די מומע איז געווען אַן עלטערע ייִדענע, אַ נידעריקע, אַ קליינינקע. אין געזיכט איז זי געווען ענלעך צום טאַטן. איך פֿלעג האָלט האָבן אַרײַנצוקוקן איר טיף אין די אויגן. איך פֿלעג דאָרטן דערזען – דעם טאַטן... קיין קינדער איז בײַ זיי ניט געווען, האָט זי איר גאַנצע מוטערלעכע ליבע און צערטלעכקייט אָפּגעגעבן צו מיר, און געקליבן נחת ווען איך פֿלעג אַרויסנעמען דעם חומש און אָנהייבן חזרן.

דער פֿעטער אַליין איז געווען אַ גאַנצן טאָג באַשעפֿטיקט. ער איז געווען אַן אַרבעטער, אַ סטאָליער; ער פֿלעגט מאַכן ראַמען צו פֿענצטער. דעם מאַטעריאַל האָט ער גענומען פֿון אַן „אַרטעל“, און געאַרבעט האָט ער אין דער היים. אַזוי ווי ער איז געווען אַ גוטער, קוואַליפֿיצירטער פֿאַכמאַן, האָט ער גאַנץ גוט פֿאַרדינט און ניט שלעכט געלעבט. און דאָך האָט זיך געפֿילט אין אים אַן אומצופֿרידנקייט. זײַן לעבן איז עפּעס געווען אַ פֿאַרביטערטס, אַ פֿאַרגאַלטס... אַ ברוגזס. אויף וועמען? אויף דער גאַנצער וועלט. איבער הויפּט ווען ער פֿלעגט זיך שטעלן דאַוונען, פֿאַרשפּאַרן די טיר און אָנטאָן דעם טלית־און־תּפֿילין, און גלײַך האָט אָנגעקלאַפּט אין טיר אַ שכנה אָדער עמעצער אַנדערש. אויף גיך האָט ער אויסגעטאָן דעם טלית־און־תּפֿילין, באַהאַלטן אונטערן קישן און אַרײַנגעלאָזט דעם אָנקלאַפּער. „וועלכע שדים“ – פֿלעגט ער זיך דערנאָך צעשרײַען – „טראָגן זיך אָן? און ווי אויף צו להכעיס – אַקוראַט ווען מ'שטעלט זיך דאַוונען!“

איך געדענק אַ שבת־צו־נאַכט: מיר האָבן אין דער היים מקבל־שבת געווען, און אָפּגעדאַוונט מעריבֿ, דער פֿעטער האָט געמאַכט קידוש און מיר האָבן זיך געזעצט צום שבת־טיש. איך זע: דער פֿעטער איז שוין צעטראָגן, בײַ אים הייבן שוין אָן צו שפּילן די דאַרע ביינדלעך אין די באַקן. איך האָב שוין געוווּסט, אַז דאָס איז אַ סימן אַז ער איז שטאַרק אויפֿגערעגט. „זאָג מיר, וואָס איז דאָס פֿאַר אַ לעבן?“ – האָט ער אָנגעהויבן טענהן. איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען פֿאַר וועמען ער טענהט, פֿאַר דעם רבונו־של־עולם, צי פֿאַר דער מומע דבֿורה, צי אפֿשר גאָר פֿאַר זיך אַליין. „וואָס איז דאָס פֿאַר אַ לעבן? דאָס הייסט דען געלעבט? דאָס ניט, עפּעס אַנדערש ניט, אין שול גיין איז אַ מורא, דאַוונען אין דער היים איז אַ מורא, דער מלמד האָט מורא, דער שוחט האָט מורא, זאָל דאָס ווערן...“ און ער האָט אויסגעשפּיגן אויפֿן דיל: „איך זאָג דיר, ס'איז אויס וועלט. די שענסטע מענטשן, די בעסטע ייִדן האָט מען בײַ אונדז צוגענומען!“ – דערבײַ האָט ער אַ קוק געטאָן אויף מיר – „ווי קען מען לעבן אין אַזאַ וועלט?“

„שאַ, שאַ, ערגער זיך ניט“ – האָט די מומע געפּרוּווט אים באַרויִקן. „דער רבש"ע איז אַ גוטער, ער וועט רחמנות האָבן און ס'וועט אַלץ זײַן גוט.“

„דו פֿאַרשטייסט?“ האָט דער פֿעטער ווײַטער געטענהט, ווי ער וואָלט ניט געהערט וואָס זי רעדט. „נעכטן האָט מען אונדז, אַלע מיטגלידער פֿון אַרטעל, צוזאַמענגערופֿן אין קלוב – אַ פֿאַרזאַמלונג הייסט דאָס. ס'איז געקומען דער תּכשיט – דו ווייסט דאָך ווער, נו, בערעלע דער ימח־שמוניק, און האַלט פֿאַר אונדז אַ דרשה – אַ רעפֿעראַט הייסט דאָס, אַזוי און אַזוי: ווי באַלד אַז עס קומט אָן דער פֿריילעכער ייִדישער יום־טובֿ פּסח, דער יום־טובֿ פֿון פֿרײַהייט, אַזוי רופֿט ער אים אָן דעם פּסח... בכן לייגט ער פֿאָר אַז מיר זאָלן אָפּריכטן דעם „סדר“ – קאָלעקטיוו... ד"ה מיר זאָלן זיך אַלע צוזאַמענקלײַבן, מיט די ווײַבער און קינדער, אַהער אין קלוב; ס'וועט זײַן אַ קאָנצערט, מיט מוזיק און טענץ, און מ'וועט אונדז דאָ געבן צו פֿאַרשטיין און אויפֿקלערן די

באַדײַטונג פֿון פּסח אין דעם ייִדישן לעבן – און אַז די אַלע דינים פֿון פּסח: עסן מצה, מרור אד"ג, דאָס אַלץ איז אַ פּראָדוקט און ירושה פֿון דער בורזשואַזער, רעליגיעזער וועלט: 'זיי, זיי, די בורזשואַזיע און רעליגיע האָבן דאָס אונדז פֿאַרנאַרט און אײַנגערעדט צוליב זייערע אייגענע צוועקן...' דערבײַ האָט ער צוגעזאַלצן זײַן דרשה, מיט אַזוינע שטעכווערטלעך קעגן אונדזער הייליקער תּורה, אויסגעלאַכט זי קאָמיש. דו פֿאַרשטייסט? מיט אַלץ האָבן זיי שוין פֿאַרענדיקט: מיטן רבֿ, מיטן שוחט, מיט די שולן, מיט דער מיקווה, מיט די כּשרע פֿלייש. עס פֿאַרדריסט זיי, הלמאַי זײַנען נאָך דאָ פֿאַראַן ייִדן וועלכע היטן אָפּ דעם פּסח – דאַרפֿן זיי אויך דאָס צעברעכן. און גלאַט, דער שידוך, ווי ער איז דאָס מזווג־זיווגים: 'די בורזשואַזיע מיט דער רעליגיע'... ווי געפֿעלט דאָס דיר די פּאָר? קענסט מיר ניט זאָגן: וויפֿל די בורזשואַזיע אונדזערע האָט געשטיצט און אונטערגעהאַלטן די רעליגיע. און צוריק, וויפֿל אונדזער רעליגיע, די הייליקע תּורה, האָט געשאַנעוועט און נאָכגעגעבן דער בורזשואַזיע...

„גלייב מיר, איך האָב זיך קוים, מיט אַלע כּוחות אײַנגעהאַלטן; מיר האָט זיך געוואָלט אים זאָגן, אַז ער זאָל פֿאַרמאַכן זײַן מויל און זאָל שוין אַנטשוויגן ווערן; איך האָב אים געוואָלט דערמאָנען דעם גאַנצן ייִחוס זײַנעם: אַז גאָר ניט לאַנג, מיט אַ יאָר פֿופֿצן צוריק, איז ער געווען אַזאַ הייסער, פֿאַרברענטער ציוניסט! אײַ, דאָס איז געווען אין אַן אַנדער שטאָט – איז וואָס איז דער אונטערשייד? ווי בײַט מען זיך אַזוי, ווי טאַנצט מען דאָס אויף צוויי חתונות? קענסט זיך פֿאָרשטעלן וואָס מיט אים וואָלט שוין געוואָרן. ס'וואָלט שוין געווען 'אַ גוטן טאָג'... ער וואָלט שוין געהאַט אייביק קעסט, צום ווייניקסטן אויף צען יאָר... און איך? וואָס האָב איך מורא? איך בין אַ כּשרער אַרבעטער, אַן אַרבעטער בן־אַרבעטער. עדות אויף דעם קענען זאָגן מײַנע ביידע מאָזאָלישע הענט. איך האָב געאַרבעט, איך אַרבעט איצט און איך וועל מיט ג־טס הילף אַרבעטן ווײַטער. איך האָב זיך קוים אײַנגעהאַלטן, דו ווייסט פֿאַר וואָס? ווײַל איך האָב רחמנות אויף זײַן טאַטן. דער טאַטע זײַנער, איז דאָך אַזאַ שיינער, אַזאַ טײַערער ייִד, ווײַט צו זוכן; און ער האָט נעבעך אַזוי פֿיל צרות, אַזוי פֿיל יסורים פֿון אָט דעם תּכשיט, פֿון אָט דעם בן־יחיד, פֿון אָט דער פּרי..."

* * *

דער פֿעטער האָט זיך אַ ווײַלע אָפּגערוט און אָנגעהויבן ווײַטער:

„דו פֿרעגסט, מיט וואָס האָט זיך פֿאַרענדיקט די פֿאַרזאַמלונג וועגן פּסח? וואָס פֿאַרשטייסטו ניט, אַן „עולם" איז דאָך אַ „גולם", און איך אויך בתוכם. ווען דער תּכשיט האָט געענדיקט זײַן דרשה, האָבן אַלע, נישט ווילנדיק, אויפֿגעהויבן די הענט, ד"ה אַז אַלע זײַנען איינשטימיק, און דער פֿאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן..."

דאָ האָט דער פֿעטער אַ טיפֿן זיפֿץ געגעבן און איז אַנטשוויגן געוואָרן און מער קיין וואָרט ניט גערעדט.

נאָך דער סעודה האָט דער פֿעטער פֿאָרגעלייגט, אַז איך זאָל גיין שלאָפֿן מיט אים. קענטיק אַז ער האָט געפֿילט זיך שולדיק קעגן מיר, מיט דעם וואָס ער האָט צעשטערט – מיט זײַנע אויפֿגערעגטע רייד – מײַן קינדערשע שטענדיק געהויבענע און פֿריילעכע שטימונג צו סעודת־שבת, און ער האָט מיך געוואָלט איבערבעטן. ער האָט געוווּסט, אַז דאָס שלאָפֿן מיט אים צוזאַמען איז פֿאַר מיר אַ באַפֿרידיקונג. ער האָט מיך אַליין גענומען אין בעט, געגעבן מיר עפּל, זיך געשפּילט מיט מיר, געבעטן איך זאָל אים דערציילן די מעשׂיות וואָס איך האָב געלערנט אין חומש, און וואָס עס זאָגט רש"י אויף דערויף. אַזוי אַרום בין איך אײַנגעשלאָפֿן אַ רויִקער, אַ צופֿרידענער.

אַזעלכע מאָמענטן – פֿון אויפֿרעגונג און וועלן אויסריידן זיך – פֿלעגן טרעפֿן בײַם פֿעטער זעלטן. אין אַלגעמיין איז ער געווען אַ ייִד אַ שווײַגער, אַן אײַנגעשלאָסענער אין זיך. זייער אַ סך שעות אין טאָג האָט ער געאַרבעט און אין דער ליידיקער צײַט פֿלעגט ער זאָגן תּהילים, אַרײַנקוקן אין די הייליקע ספֿרים מיט עבֿרי־טײַטש, אָדער צוגיין צו מיר, בעטן איך זאָל זאָגן פֿאַר אים הויך אויפֿן קול דאָס וואָס איך לערן, און ער פֿלעגט מיך האַלטן פֿאַר אַ הענטל און זיך צוהערן.

נאָר צײַטנווײַז, קענטיק, אונטערן דרוק פֿון די אויסערלעכע אומשטענדן וועלכע פֿלעגן אים דריקן אויפֿן האַרצן, און ניט האָבנדיק מער קיין כּוח אײַנצוהאַלטן זיך – פֿלעגט ער אויסשיסן ווי אַ ווולקאַן, ריידן און טענהן גלאַט אין דער וועלט אַרײַן, אַן און פֿאַר זיך, שרײַען און מאַכן מיט די הענט. אין דעם פֿלעגט ער

אויסריידן זײַן גאַנץ האַרץ, זײַן גאַנצן צאָרן. דאַן פֿלעגט ער זיך באַרויִקן און ווײַטער אַנטשוויגן ווערן אויף אַ לאַנגער צײַט.

איך האָב זיך צוגעוווינט צום פֿעטערס אויסשרײַען זיך. מיך האָט עס אויפֿגעהערט צו שרעקן, אַדרבה, דאָס האָט מיך צוגעצויגן. איך פֿלעג האָלט האָבן צו זיצן און אויסהערן זײַנע „מאָנאָלאָגן“; איך האָב געוואָלט ער זאָל ריידן נאָך און נאָך... בײַ מיר איז געוואָרן רייִנער מײַן באַגריף, מײַן פֿאַנטאַזיע, עס האָבן זיך פֿאַר מיר אָפּגעעפֿנט נײַע וועלטן, נײַע האָריזאָנטן...

און מערקווירדיק: איך ווייס ניט ווי אַזוי, נאָר איך האָב געפֿילט, אַז מיט יעדן מאָל וואָס איך הער דעם פֿעטער ריידנדיק, ווער איך צוגעצויגן – אין די געדאַנקען – צו מײַן טאַטן אַלץ נעענטער און נעענטער; דעם טאַטנס פּערזענלעכקייט ווערט אין מײַנע אויגן אַלץ ליבער און טײַערער...

מעגלעך אַז דאָס איז געווען אַזוי ווײַל איך האָב געפֿילט אין דעם פֿעטערס איינפֿאַכע, פּרימיטיווע רייד פֿון אַ פּשוטן וואַרעמען ייִדן – אַ המשך, אַ פֿאָרזעצונג פֿון דעם טאַטנס הויכע אומפֿאַרשטענדלעכע ווערטער; דאָס איז פֿאַר מיר געווען אַ סאָרט קאָמענטאַר, אַן אויסטײַטשונג...

דער פֿעטער האָט פֿאַר מיר געדונגען אַ רבין – „ר' אָשר דער מלמד“. ער איז עס געבליבן דער איינציקער, פֿון די פֿערציק־פֿופֿציק מלמדים וועלכע זײַנען אין די פֿריִערדיקע יאָרן געווען אין אָט דער פּראָווינציעלער שטאָט. זיי אַלע, די איבעריקע מלמדים, האָבן זיך סאַבאָטאַזשירט... איינציקווײַז זיך אַרויסגערוקט פֿון זייער פּראָפֿעסיע, און נאָר ער איינער איז פֿאַרבליבן אויף זײַן אַמט, אויף זײַן מלמדות. דער פֿעטער האָט אים געצאָלט אַ הויכן „שׂכר־לימוד“ און יעדער מאָל וואָס ער פֿלעגט מיך ברענגען אין חדר פֿלעגט ער מיט אים, מיטן מלמד, אַרײַנטענהן: „געדענקט ר' אָשר, איר זאָלט אין אים אַרײַנזעצן וואָס מער תּורה. איר ווייסט דאָך אַז דאָס ייִנגל איז ניט אַבי ווער; דאָס איז דאָך שמואלס אַ קינד! שמואל איז דאָך, דוכט מיר, געווען אײַער חבֿר יונגערהייט, מיר האָפֿן דאָך צו ג־ט אַז שמואל וועט אַהיימקומען, און אַז ער וועט זײַן זון פֿאַרהערן און ער וועט ניט וויסן – אײַ וועט עס זײַן ניט שיין...“

איך האָב בײַם פֿעטער געלעבט אַ יאָר פֿינף. דאָרט האָב איך זיך באַקענט מיט נאָך אייניקע חבֿרים פֿון מײַן גלײַכן, ד"ה ייִנגלעך פֿון טאַטעס מיט אַזאַ טרויעריקער ביאָגראַפֿיע ווי מײַן טאַטנס... מיר האָבן זיך געהאַלטן אין איינעם, און אָפּגעזונדערט פֿון די איבעריקע קינדער פֿון שטאָט, פֿון דער גאַנצער „כאַליאַסטרע“ קינדער, די „ווײַסע“־חבֿרה־לײַט, וועלכע פֿלעגן אונדז נאָכיאָגן און פֿאַרפֿאָלגן. ווען מיר פֿלעגן זיך מיט זיי באַגעגענען אין גאַס, פֿלעגן זיי אונדז באַפֿאַלן, שלאָגן און וואַרפֿן אויף אונדז שטיינער, מיט אַן אויסגעשריי: „אײַ, אײַ, רבֿעלעך, פּאותלעך“. דאָס אַלץ האָט אונדז מער פֿאַראייניקט צווישן זיך און אויסגעשלײַפֿט בײַ אונדז אַ געמיינזאַמע געשלאָסנקייט.

אין „חדר“ בײַם רבין, האָבן מיר ניט געלערנט אַלע צוזאַמען אין איין צײַט, ווי מ'איז בכלל געוווינט צו פֿאַרשטיין אונטער דעם וואָרט „חדר“. איצט איז דאָס געווען אוממעגלעך; אַזאַ זאַך האָט געקענט דערוועקן אַ פֿאַרדאַכט פֿון אַ זײַטיק אויג... מיר האָבן געלערנט באַזונדער, אין קליינע גרופּן, פֿון ניט מער ווי צוויי־דרײַ ייִנגלעך. נאָר דאָך פֿלעגן מיר זיך גאַנץ אָפֿט צוזאַמענטרעפֿן אַלע אין איינעם אין אַן אָרט וווּ מיר פֿלעגן שפּילן, שטיפֿן און פֿאַרברענגען די צײַט.

איין מאָל אין יאָר פֿלעג איך, צוזאַמען מיטן פֿעטער, פֿאָרן באַזוכן די מוטער. די עטלעכע טעג פֿון אונדזערע באַזוכן, פֿלעגט זי ניט אָפּטרעטן פֿון מיר אויף איין מינוט, זי האָט מיך אַרומגענומען, געגלעט און געקושט, און צוויי שטראָמען טרערן זײַנען געפֿלאָסן פֿון אירע אויגן אָן אויפֿהער... אין אָפּוועזנהייט פֿון פֿעטער, פֿלעגט זי מיך אויספֿרעגן, ווי ס'איז צו מיר די באַציִונג פֿון דעם פֿעטער, פֿון דער מומען. וועגן טאַטן האָט זי מיט מיר קיין מאָל ניט גערעדט... נאָר בײַ נאַכט, אין שלאָף, פֿלעג איך הערן אירע טיפֿע זיפֿצן און קרעכצן, וואָס פֿלעגט צערײַסן מײַן קינדערישע הערצעלע אויף שטיקלעך. מאַטעריעל האָט זי קענטיק געלעבט ניט שלעכט; גוטע־פֿרײַנד דעם טאַטנס פֿלעגן אויף איר אַכטונג געבן און זי שטיצן, און דאָך האָב איך באַמערקט, אַז מיט יעדער יאָר ווערט זי עלטער ניט אויף איין יאָר, נאָר אויף גאַנצע צען. זי איז עפּעס געוואָרן נידעריקער: אַ קליינינקע, אײַנגעבויגענע און אַלטיטשקע ייִדענע. די האָר אויפֿן קאָפּ זײַנען שוין געווען מער ווײַס ווי שוואַרץ. אַרום די אויגן, אַרום מויל האָבן זיך באַוויזן אַ פֿולע קאָרטשינעס. אין אַלגעמיין האָט זי געהאַט דעם אויסזען פֿון אַ זקנה.

יעדער באַזוך האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערן אײַנדרוק. איך פֿלעג אַוועקפֿאָרן פֿון איר אַ צעבראָכענער, אַ נידערגעשלאָגענער. נאָר קומענדיק צוריק צום פֿעטער, און באַגעגענענדיק זיך ווײַטער מיט

מײַנע חבֿרים, פֿלעג איך צײַטווײַליק אַ ביסל פֿאַרגעסן אויף מײַנע צרות.

* * *

איין מאָל זאָגט צו מיר דער פֿעטער: דו ווייסט שלומקע וואָס איך טראַכט: כ'רעכן אַוועקצופֿירן דיך לערנען אין אַ „ישיבֿה“. דאָ איז פֿאַר דיר קיין אָרט ניט מער צו לערנען. די חבֿרים זײַנען ניט דיין גלײַכן. דאָרט אין דער „ישיבֿה“, האָף איך צו ג־ט, וועסטו אויסוואַקסן אַ גרויסער למדן... און ניט קיין סך געטראַכט, האָט ער איין מאָל אין אַ פֿרימאָרגן, מיך גענומען און אַוועקגעפֿירט מיטן צוג אין אַן אַנדער פּראָווינציעלער שטאָט. דאָרט האָב איך געפֿונען בײַ אַ דרײַסיק ייִנגלעך און אויך עלטערע בחורימלעך. דער „ראָש־ישיבֿה“ איז געווען אַ גרויסער אויטאָריטעט אין דער רבנישער וועלט, און אַן ערשטקלאַסיקער למדן. דעם „שיעור“ איז אים ניט אויסגעקומען זאָגן רעגוליאַרנע, טאָג־טעגלעך, ווײַל נאָך דעם ווי ער פֿלעגט אָפּזאָגן אַ דרײַ־פֿיר טעג דעם „שיעור“ אין איין הויז, האָט מען שוין געמוזט, אומבאַדינגט, בײַטן דעם אָרט, דאָס הויז, אויף אַ צווייטן... און דערווײַלע – אין דער צווישנצײַט – זײַנען אַ סך טעג געגאַנגען פֿאַרלאָרן. אויך די שטעט האָבן מיר געמוזט בײַטן... צום העכסטן אַ יאָר אין אַ שטאָט – און מ'מוז שוין פֿאָרן זוכן אַן אַנדער מקום־מנוחה...

און אַזוי, אונטער וועגנס, און אין אַלערליי שווערע אויסערלעכע באַדינגונגען, האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם קורס פֿון לערנען. מיר זײַנען געפֿאָרן און געלערנט, געלערנט און געפֿאָרן... און דאָך, קען איך מיט שטאָלץ זאָגן, אַז מיר אַלע – די תּלמידים, יעדערער לויט זײַנע אייגנשאַפֿטן און פֿעיִקייטן – האָבן דאָרט געקראָגן אַן אַלזײַטיקן, ברייטן און טיפֿן וויסן אין דעם ים־התּלמוד.

דערצו האָט מען אונדז אין דער „ישיבֿה“ איבערגעגעבן און מיט אונדז געלערנט די עיקרים, די יסודות, די דאָגמעס און די ליכטיקע הייליקע אמתן פֿון „תּורת־הבעש"ט זצוקללה"ה“, לויט די ביאורים און אויסטײַטשונגען פֿון תּורת־החב"ד, וועלכע מאַכט דאָס פֿאַר אונדז באַגרײַפֿבאַר מיט אירע רײַכע גײַסטיקע פֿאָרמען פֿון שׂכל און פֿאַרשטאַנד.

דאָס לערנען חסידות האָט אונדז געגעבן אַ נײַעם לעבנס־אינהאַלט, אַן אַנדער וועלט־אָנשויונג, אַ וועלט אַ הערלעכע, אַ פּראַכטפֿולע, אַ ג־טלעכע... מיר האָבן אָנגעהויבן פֿאַרשטיין און קוקן אַנדערש – מיט אַנדערע אויגן – אויף דער גאַנצער וועלט, אויף די מענטשן אַרום זיך, און אויף זיך זעלבסט... אונדזערע איבערצײַגונגען זײַנען געוואָרן פֿעסטע, זיכערע און ריינע אַקסיאָמעס, אָן קיין שום וואַקלונגען. דאָס גיט אונדז צו: מוט, שטאָלץ און אויסהאַלטקראַפֿט אין אַלע צײַטן, און אונטער אַלע שווערע לעבנס־באַדינגונגען.

דער דראַנג צו לערנען איז בײַ אונדז – בײַ אַלע תּלמידים – געווען אומגעהײַער גרויס... אָן קיין שום צוואַנגסמיטלען – וועלכע מ'איז געוויינטלעך געני יגט אויסצונוצן בײַם דערציִען קינדער – האָבן מיר זיך זעלבשטענדיק, דאָרשטיק, זיך געריסן צום לערנען. די סיבות, די מאָטיוון דערצו, דאַרף מען זוכן אין די פּסיכאָלאָגישע שטריכן פֿון דער נשמה – וואָס ניט דאָ איז דער אָרט צו ריידן וועגן דעם. אַן אינערלעכע קראַפֿט האָט אונדז באַהערשט און געטריבן, אַז מיר זאָלן וואָס גיכער, וואָס שנעלער אַרײַננעמען אין זיך די וויסנשאַפֿט פֿון דער תּורה; וואָס ברייטער און וואָס טיפֿער אַרײַנדרינגען אין אירע טיפֿע באַהעלטענישן, און אויסצושעפּן אירע סודות.

* * *

אַזוי אַרום, איז מיר הײַנט שוין צוואַנציק יאָר; איך בין שוין אַ פֿולקום דערוואַקסענער, זעלבסטשטענדיקער מענטש. ווען איך גיב אַ קוק אויף מײַן פֿאַרגאַנגענהייט, אויף מײַן דערציִונג און אַנטוויקלונג – בין איך העכסט צופֿרידן פֿון זיך אַליין, איך פֿיל זיך גליקלעך מיט דעם, וואָס איך בין אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף דעם אמתן וועג, אין דער גלײַכער ריכטונג – אַזאַ ריכטונג וועלכע גיט מיר אַן אָפֿענעם ענטפֿער, און אַ קלאָרן באַשייד און לייזונג צו אַלע שווערע וועלטפּראָבלעמען; אַזאַ ריכטונג, וועלכע גיט מיר צו אַ הייליקן, ג־טלעכן זין און אינהאַלט צו מײַן לעבן, און ס'הייבט מיך אויף אין מײַנע אויגן – מיך, און צוזאַמען מיט מיר אַלע ייִדן וועלכע לעבן אין קאָנטאַקט, לויט די פּרינציפּן און אָנווײַזונגען פֿון דער תּורה־הקדושה; עס הייבט מיך אויף צו אַזאַ הייך, ווו דאָס טאָג־טעגלעכע וואָכעדיקע לעבן מיט אַלע זײַנע אומאָנגענעמלעכקייטן און שוועריקייטן ווערן אָן, אין מײַנע אויגן, זייער ווענזן און זייער האַרבקייט... פֿון אויבן אַראָפּ, זעען אויס אַלע זאַכן – ווי קלייניקייטן...

איר קענט מיך אָנרופֿן עגאָיִסט, „אַתּה־בחרתּנוניק“ און נאָך אַזעלכע שיינע ווערטער – אָבער איך שעם זיך ניט דערמיט, איך נעם דאָס אויף פֿאַר אַ גוטער מטבע... און איך קען טאַקע מיט שטאָלץ זאָגן: אַז מיר צוזאַמען מיט אונדזער הייליקער תּורה שטייען טאַקע אַ סך העכער – אין גײַסטיקן, מאָראַלישן זין – פֿון אַלע אַנדערע, און דערום פֿיל איך זיך מיט דעם גליקלעך...

און ווי אַ צוגאָב צו מײַן צופֿרידנקייט איז אויך דאָס, וואָס איך דערמאָן זיך, אַז מיט מײַן האַלטונג און שטעלונג אין לעבן, בין איך מיט דעם ענג פֿאַרבונדן מיט מײַן טאַטן... איך ווייס, איך פֿאַרשטיי דאָס גאַנץ גוט, אַז צו זען מײַן טאַטן איז אויסגעשלאָסן... קיין שום פֿאַרבינדונגען קען איך שוין מיט אים מער ניט האָבן: ניט דורך פּאָסט, ניט טעלעגראַפֿיש, ניט טעלעפֿאָניש, אַפֿילו ניט דורך ראַדיאָ... אָבער דאָ האָב איך געפֿונען אַן אינערלעכע, נשמהדיקע פֿאַרבינדונג... מיט דעם וואָס איך פֿיל אַז איך בין נאָענט מיט אים, פּונקט אַזוי ווי ער איז נאָענט מיט מיר... מיט דעם וואָס איך ווייס, אַז ער וואָלט פֿון מיר ניט האָבן קיין פֿאַרדראָס... און דאָס איז מיר אַ היילונג צו אַלע מײַנע ניט־פֿאַרהיילטע ווּנדן...

מיר געדענקט זיך נאָך גאַנץ גוט די לעצטע הייליקע ווערטער פֿון מײַן טאַטן, פֿאַר זײַן אָפּשייד: „זע, מײַן קינד, מײַן טײַער קינד, זאָלסט זײַן אַ פֿרומער ייִד.“ אָט די קורצע ווערטער, דורך וועלכע ער האָט געוואָלט מיר איבערגעבן זײַן גאַנצן אינדיווידועלן „איך“, זײַן גאַנצע „ירושה“, ווײַל ער האָט געפֿילט אַז דאָס איז דער העכסטער גליק – אָט די ווערטער זײַנען בײַ מיר אויסגעקריצט טיף, טיף אין האַרצן און זיי זײַנען פֿאַר מיר אַ ליכטזײַל אויף מײַן גאַנצן לעבנסוועג; מײַן טאַטנס לעצטן, ברענענדיקן קוש, פֿיל איך נאָך ביזן הײַנטיקן טאָג, און ווי אַ פֿײַערדיקער שטאַמפּ ברענט ער, און ער זידט שטענדיק מיר אויפֿן שטערן, און קען ניט ווערן אויסגעלאָשן אָדער אָפּגעמעקט...

אַך, ווי מיר ווילט זיך, כאָטיאַ נאָך איין מאָל, זען זיך מיט דעם טאַטן, דורכריידן זיך מיט אים; אַך, ווי מיר ווילט זיך, שטערבלעך, אָפּריכטן נאָכן טאַטן יאָרצײַט און זאָגן „קדיש“ – נאָר צו מײַן גרויס באַדויערן, קען איך אָט דעם „פֿאַרגעניגן“ אויך ניט האָבן... איך האָב וועגן דעם גערעדט מיט אַ סך רבנים און פֿון אַלעמען איז געווען איין און דער זעלבער ענטפֿער – דאָס וואָס איך האָב אַליין אויך געוווּסט – אַז לויטן דין, איז כּל־זמן ס'איז ניטאָ קיין גענויע ידיעה, אַזאַ לויט וועלכער די מוטער זאָל מעגן חתונה האָבן – טאָר איך ניט זאָגן קיין „קדיש“.

זינט דער טאַטע איז ניטאָ האָט מען מיך אָנגעהויבן רופֿן „דער לעבעדיקער יתום“. איך האָב אַלס קינד ניט געקענט פֿאַרשטיין, וואָס הייסט? און אַלע יתומים זײַנען ניט לעבעדיק? אָבער איצט פֿאַרשטיי איך שוין: איך בין טאַקע אַן אויסנאַם־יתום, אַזאַ טראַגישער יתום ווי איך – איז ווײַט צו זוכן... קיין טאַטן האָב איך ניט, אָבער אָפּזאָגן אַ מאָל אַ „קדיש“, אויסוויינען זיך, אויסקילן מײַן האַרץ, טאָר איך אויך ניט...

איך פֿאַרשטיי גאַנץ גוט, אַז דער טאַטע נ"ע נייטיקט זיך ניט אין מײַן „קדיש“. איך הייב שוין אָן צו באַגרײַפֿן ווער מײַן פֿאָטער איז געווען: אַ מאַרטירער, אַן אָפּער, אַ הייליקער קרבן פֿאַר זײַנע הייליקע, רעליגיעזע איבערצײַגונגען. נאָר דאָך ווילט זיך מיר, דאָס איז מײַן גרעסטער ווּנטש: אַוועקשטעלן זיך פֿאַרן „עמוד“, זײַן אַ „שליח־ציבור“, און אויסשרײַען אין נאָמען פֿון כּלל־ישׂראל, אַז: „יתגדל ויתקדש שמי רבא“!!! זאָל גרויס ווערן און הייליק ווערן ג־טס גרויסער נאָמען; זאָל יעדער טאַט פֿון זעלבסטאָפּפער פֿון אַ ייִדן ניט אַוועק אומזיסט; זאָל די „מסירת־נפֿש“ פֿון די טאַטעס דורכרײַסן די געדיכטע, פֿינצטערע כמאַרעס, און זאָל אַרויסשײַנען די גרויסע, ליכטיקע זון מיט איר גאַנצער פּראַכט און הערלעכקייט איבער גאָר דער וועלט.